

LEVIRÁT (U CHETITŮ A HEBREJCŮ)

MICHAELA KNOLLOVÁ

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek zaměřený na levirátní manželství se v první řadě zabývá kořeny levirátu a jeho výskytem ve starověkých společnostech s podrobnějším zaměřením na Chetitskou říši. Další část pojednává o Hebrejcích, kteří levirát převzali, přizpůsobili svým potřebám včetně zavedení možnosti jeho odmítnutí prostřednictvím obřadu zvaného chalica. V závěru je upraven vývoj levirátu v židovském právu až do moderní doby včetně snah o zrušení tohoto značně omezujícího institutu.

Key words in original language

Chetitě, Hebrejci, Židé, levirát, rodinné právo, manželské právo

Abstract

In the first place the paper focused on levirate marriage deals with the roots of levirate and occurrence of levirate in the ancient societies especially in the Hittite empire. The next section discusses about Hebrews who took levirate, customized to their needs including the introduction of the possibility of rejection by the ceremony called chalica. In conclusion are described the development of levirate in Jewish law to modern times including efforts to cancel this restrictive institute.

Key words

Hittites, Hebrew, Jews, Levirate, Family Law, Marriage Law

1. ÚVOD

Tento příspěvek se zabývá zásahem veřejné moci do oblasti rodinného práva, který překvapivě nesměřuje k omezení práv, ale naopak snaží se o jejich rozšíření. Jak vyplývá již z názvu, klíčovým institutem, který byl právě tím omezujícím prvkem posléze eliminovaným je levirát, respektive levirátní manželství, tedy povinnost švagra oženit se s vdovou po svém bratrovi.

Kořeny tohoto institutu jsou velmi hluboké a nelze proto s jistotou určit, který národ byl jeho původcem. V této souvislosti bývají zmiňovány Babylónie, Asýrie, Chetitská říše či Ugarit. Nicméně při bližším pohledu na právní řády těchto států je patrné, že Babyloňané ani Asyřané tento institut nevyužívali, neboť daného cíle dosahovali jiným způsobem.¹ Stejně tak úpravu v Ugaritu nelze

¹ O. R. Gurney, *The Hittites*, The Penguin Books, London, 1990, str. 83.

považovat za typický levirát.² Zakotvení levirátního manželství v klasické podobě nalezneme toliko v právním řádu Chetitské říše, tedy státního útvaru vzniklého na území dnešního Turecka ve 2. tisíciletí před Kristem.

2. CHETITÉ A LEVIRÁT

Chetitě považovali problematiku rodinných vztahů za značně důležitou. Rodina zde měla, stejně jako ve většině starověkých zemí, patriarchální charakter, kdy ženy byly v podřízeném postavení nejprve ve vztahu ke svému otci a později ve vztahu k manželovi. Přesto nebylo jejich postavení zcela nevýznamné, neboť disponovaly řadou práv, a to zejména v majetkové oblasti. Došlo-li k zániku manželství z důvodu úmrtí muže, k čemuž mohlo mimo jiné s ohledem na četnost válečných konfliktů docházet poměrně často, vyvstával problém na jedné straně s možným přetržením rodové linie (bylo-li manželství bezdětné) a jednak s dědictvím. Tyto problémy řešilo právě levirátní manželství.

Právní zakotvení levirátu³ nalezneme v § 193 tzv. Chetitských zákonů: „Pokud má muž ženu a pak muž zemře, ženu si vezme jeho bratr, pak si ji vezme otec. Pokud také otec zemře, jeden z bratrových synů si vezme ženu. Nebude trest.“⁴ Jak tedy vyplývá z posloupnosti, která stanoví povinnost sňatku vdovy nejprve se švagrem, popřípadě tchánem a nakonec synovcem, neponechávali Chetitě nic náhodě a snažili se zajistit, aby bylo možné levirát v daném případě vždy aplikovat a ženu opět k rodině pevně připoutat. Levirátním manželstvím došlo de facto k dědění majetku v rámci rodiny, přičemž předmětem dědictví byl nejen majetek, ale i žena sama.

3. EXKURS - CHETITÉ A RODINNÉ VZTAHY

Citované ustanovení obsahuje dodatek značící beztrestnost takového vztahu respektive soulad takového jednání se zákonem. Toto ustanovení je důležité v kontextu chetitského rodinného práva. Jak bylo již zmíněno, považovali Chetitě oblast rodinného práva za velmi důležitou a rodinné vztahy byly zákonem velmi přísně regulovány. Vztahy sexuálního charakteru mezi rodinnými příslušníky byly považovány za velmi závažný trestný čin, a to dokonce za hrdelní⁵.

² Srov. D. A. Leggett, *The Levirate and Goel Institutions in the Old Testament, With Special Attention to the Book of Ruth*, Mack Publishing Company, Cherry Hill, New Jersey, 1974, str. 9-27.

³ Levirátní manželství, levirátní – z latinského *levir* (švagr).

⁴ A. Götze, *The Hittite Laws*, in: J. B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton University Press, Princeton, 1950, str. 196.

⁵ V překladu B. Hrozného a E. Neufelda není trest přímo definován, respektive B. Hrozný překládá jako „*nastane trest*“, E. Neufeld uvádí „*je to ohavnost*“. A. Götze ve svém překladu jasně hovoří o trestu smrti: „*je to hrdelní zločin*“. § 189 chetitských zákonů in: B. Hrozný, *Code Hittite*.

V této souvislosti je nutné zmínit, že v chetitských zákonech byl, na rozdíl od jiných starověkých právních řádů, trest smrti zmíněn jen výjimečně, a to za nejzávažnější trestnou činnost (odpor proti vládci či státnímu zřízení, čarodějnictví a sexuální delikty). Zmíněný trest smrti se vztahoval jak na vztahy mezi biologickými příbuznými tak i na příbuzenství vzniklé sňatkem. "Pokud se muž ožení s ženou a potom také leží s její matkou nebo sestrou je to ohavnost."⁶ Stejně tabuizovaný byl i vztah syna k nevlastní matce.⁷ Skutečnost, že Chetitě nebrali incestní vztahy na lehkou váhu, potvrzují i úryvky smlouvy mezi chetitským králem Šuppiluliumou a králem země Hajaša Huqqanou, ve kterých je král Huqqana důrazně poučován o chetitské morálce: „...Ale v zemi Chatí je důležitým pravidlem, že bratr nesmí mít (sexuální) vztah se svou sestrou nebo sestřenicí, to není dovoleno. V Chatí, kdo spáchá takovýto čin, nezůstane naživu, ale je usmrcen (...) A v případě, že sestra tvé ženy, nebo žena tvého bratra nebo sestřenice přijde za tebou, dej jí najíst, napít a vesel jí! Ale nechtěj si ji vzít (sexuálně). Není to dovoleno a lidé jsou usmrceni za takovýto čin.“⁸

Zatímco vztahy mezi biologickými příbuznými byly zapovězeny navždy, v případě příbuzenství vzniklého sňatkem existoval způsob, kdy se z takto striktně odsuzovaného vztahu stal vztah dovolený. Další ustanovení chetitských zákonů nám osvětlují, za jakých podmínek se mohl stát vztah beztrestným: „Jestliže muž hřeší s nevlastní matkou (tady nebude) žádný trest; ale pokud je jeho otec naživu, (je to) ohavnost.“⁹ Podobné ustanovení řeší další situaci: „Jestliže ženatý muž ovdoví (a) ožení se se sestrou své manželky; nebude žádný trest.“¹⁰ Dané ustanovení nelze vykládat jako ochranu morálky či manželské věrnosti, neboť cizoložství nebylo v případě

Libraire orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1922, str. 147, E. Neufeld, *The Hittite Laws*, Luzac & Co. Ltd, London, 1951, str. 54, A. Götze, *The Hittite Laws...*, str. 196. V originálním znění je chetitský výraz *hu-u-ur-ki-il*, který v překladu znamená ohavnost, horor či rozhořčení. I bez explicitního vyjádření trestu znamenalo dle E. Neufelda využití tohoto výrazu v zákonném ustanovení trest smrti. E. Neufeld, *The Hittite Laws, ...*, str. 189.

⁶ § 195 chetitských zákonů in: E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 55 a násl.

⁷ Vztahy takového typu zakazuje i § 195. E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 56.

⁸ I. Singer, *Mythological Aspect in the Hittite Colonization of Anatolia*, *Electronic Antiquity*, Virginia Polytechnic Institute and State University, in: Virginia Tech, Digital Library and Archives, [cit. 5. 10. 2011]. URL: <<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/EIant/V11N1/pdf/singer.pdf>>, str. 16.

⁹ § 190 chetitských zákonů in: E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 54.

¹⁰ § 192 chetitských zákonů in: A. Götze, *The Hittite Laws...*, str. 196.

muže (na rozdíl od ženy¹¹) v chetitském právu trestným jednáním – nejenže se jednalo o jednání dovolené, ale s ohledem na charakter společnosti velmi běžné. Zákon tedy zjevně chránil příbuzenské vztahy, přičemž v případě, že by tyto vztahy v důsledku smrti zanikly, zanikla i tato ochrana.

4. VÝZNAM LEVIRÁTU

Jak zmiňovalo již výše citované ustanovení § 193, v určitých případech se ze zakázaného jednání stalo jednání nejen dovolené, ale nařízené. Existovala tedy povinnost jiného mužského příslušníka oženit se s vdovou. Tato povinnost byla velmi přesně v daném ustanovení specifikována, stejně jako pořadí v jakém přicházeli jednotliví muži v rodině v úvahu. Coby příčiny existence tohoto institutu jsou na jedné straně uváděny důvody pro zachování rodové linie, což zahrnuje i pozici syna coby obětníka, jenž udržuje kult mrtvých předků a tím zajišťuje věčný život rodu.¹² Druhý důvod byl ekonomický. Chetitská žena, bez ohledu na své podřízené postavení, mohla disponovat s majetkem, a to jednak s tím, který coby vdova zdědila po zemřelém manželovi a jednak s tím, který obdržela od svého otce při uzavření sňatku¹³. Majetek věnovaný otcem představoval ženin podíl na otcově majetku a byl jejím výlučným vlastnictvím. Pouze v případě její smrti jej mohl její manžel zdědit.¹⁴ V případě ženina ovdovění tedy hrozilo riziko, že se tento majetek dostane mimo dosah rodiny jejího manžela, čemuž ustanovení § 193 relativně spolehlivě zabránilo.¹⁵ V pramenech chetitského práva

¹¹ Naopak ženská nevěra se posuzovala velmi přísně, a to i v případě, že se jednalo o znásilnění. Srov. § 197 chetitských zákonů. Viz např. in: A. Götz, *The Hittite Laws...*, str. 196.

¹² Starý zákon. Překlad s výkladem 3. Čtvrtá a Pátá kniha Mojžíšova. Numeri – Deuteronomium, Kalich, Praha, 1974, str. 285.

¹³ Jde o případ klasického a převládajícího typu manželství, kdy žena přicházela do manželova domu. V opačném případě, kdy šlo o tzv. manželství Erebu, byla majetková situace jiná. K tomu dále E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 124, 141 a násl., 151 a násl.

¹⁴ T. Bryce, *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, Oxford, 2002, str. 120.

¹⁵ Dalším vysvětlením T. Bryce je naopak situace, kdy by se ovdovělá žena mohla dostat do finanční tísně (např. pokud by jí věno nestačilo na budoucí živobytí), v takovém případě by ustanovení o levirátu naopak znamenalo ochranu vdovy ze strany rodiny jejího zemřelého muže. Jako paralelu uvádí T. Bryce ustanovení mezopotamského práva ochraňujícího vdovy a sirotky. T. Bryce, *Life...*, str. 132. S tímto tvrzením ovšem nekoresponduje skutečnost, že oproti mezopotamskému právu chetitské právo neobsahuje ustanovení ochraňující vdovy či sirotky a nevyjadřuje žádnou zvýšenou ochranu slabých a potřebných.

přítom není zmíněna žádná možnost, jakým způsobem by se muž či žena mohli z povinnosti levirátního manželství vyvázat.¹⁶

Zmíněné ekonomické aspekty lze považovat za převládající důvod zřízení institutu levirátu, a to již s ohledem na skutečnost, že chetitské prameny žádným způsobem nestanoví, odlišné posuzování situace, kdy vdova již se zemřelým manželem měla potomky a rodová posloupnost byla zachována. Jediným vodítkem může být skutečnost, že se povinnost znovu se provdat vztahovala na vdovu ve věku plodném,¹⁷ ale i zde může být patrný ekonomický význam, neboť žena, která již překročila plodný věk, zpravidla již v rodině zůstala a možnost dalšího sňatku se tak jevila méně pravděpodobnou.

Další vývoj levirátu v chetitském právu bohužel zkoumat nelze, neboť okolo roku 1190 před Kristem Chetitská říše zanikla. Poslední ránu slábnoucí říši zasadily tzv. "mořské národy".¹⁸ Hlavní město Chattušaš bylo zničeno a říše padla.¹⁹ Přesto můžeme další vývoj levirátu zkoumat, a to díky skutečnosti, že stejně jako jiné právní řády starověkých států ovlivňovaly své sousedy, bylo tomu tak i kulturou a právem chetitským. Chetitské právo ovlivnilo zejména Kanaánce a Hebrejce.²⁰ Dle některých teorií je Hebrejský národ z části tvořen právě národem chetitským.²¹

5. LEVIRÁT A HEBREJCI

¹⁶ Ani skutečnost, že se jednalo již o ženatého muže, nebyla překážkou a naopak se zde ve své podstatě v monogamní společnosti (až na příslušníky královské rodiny) otevírá možnost polygamního vztahu, a to pro všechny vrstvy obyvatel. K tomu T. Bryce, *Life...*, str. 132-133.

¹⁷ E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 192.

¹⁸ Pojmem mořské národy se označují kmeny, které se nejspíše v důsledku populačního růstu a klimatických změn v oblasti karpatsko-dunajské daly do pohybu směrem na jih do východního Středomoří. Mezi tyto kmeny patřily např. Šardani, Šekleši, Pelešeti, Lukové, Turšové, Vešešové a další. K tomu M. Verner, L. Bareš, B. Vachala, *Encyklopedie starověkého Egypta*, Libri, Praha, 2007, str. 311 a násl. Jiní autoři však mezi ně zařazují Filištíny, Tekkery, Dananuy a další kmeny. Srov. např. C. Lalouettová, *Ramessova říše, Vláda jedné dynastie*, Levné knihy a.s., [Praha], 2009, str. 231.

¹⁹ Chetitě ovšem tohoto roku všichni nevymizeli ze zemského povrchu. Asimilovali se s ostatními kmeny v této oblasti, jako byli například Lúvijci. Jejich kultura a stejně tak jejich právo bylo tak sice smíšeno s jinými národy, přesto zcela nezaniklo a dále existovalo, byť ve zmodifikované podobě.

²⁰ K tomu E. Neufeld, *The Hittite Laws...*, str. 94 a násl.

²¹ F. von Lyschan, *Jews and Hittites*, in: *Science*, Vol. 23, No. 571, American Association for the Advancement of Science, Washington, 1894, str. 21.

6. POČÁTKY A PRAMENY LEVIRÁTU V HEBREJSKÉM PRÁVU

Jak bylo již uvedeno, levirát se dostal do hebrejského rodinného²² práva coby cizí institut v důsledku vlivu jiných kultur. S ohledem na specifika hebrejské kultury a společnosti prošel několika proměnami.²³ Základními prameny k levirátu jsou příběh Judy a Támar, Kniha Rút a zejména pak ustanovení Deuteronomia. Jediným relevantním zdrojem informací o levirátu je ovšem Deuteronomium, neboť v příběhu Judy a Támar ani Rút a Boaze nejde o klasickou aplikaci levirátu.

V Deuteronomiu najdeme ustanovení: „Když budou bydlet bratři spolu²⁴ a jeden z nich zemře bez syna, nevdá se žena zemřelého jinam, za cizího muže. Vejde k ní její švagr a vezme si ji za ženu právem švagrovství. Prvorozený syn, kterého porodí, ponese jméno jeho zemřelého bratra, aby jeho jméno nebylo vymazáno z Izraele.“²⁵

Hlavní modifikace oproti chetitskému právu je patrná v závěru ustanovení, kdy za hlavní cíl levirátu je označováno zachování jména a rodové linie.²⁶ Stejně jako v případě Chetitů byl levirátní sňatek výjimkou, která povolovala jinak přísně zakázaný vztah muže se švagrovou.²⁷

7. PŘÍBĚH JUDY A TÁMAR

Vrátíme-li se zpět k pramenům levirátu v hebrejském právu, pak je třeba zmínit, příběh Judy a Támar.²⁸ Jak již bylo zmíněno, není tento případ považován za typický příklad užití levirátu u Hebrejců,

²² K vývoji hebrejského (židovského) manželského rodinného práva stručně česky P. Damohorská, Vývoj manželského a rodinného práva v Judaismu, in: Právněhistorické studie 40, Karolinum, Praha, 2009, s. 379-391.

²³ K tomu dále M. Burrows, Levirate Marriage in Israel, in: Journal of Biblical Literature, Vol. 59, No. 1, Society of Biblical Literature, Georgia, 1940, str. 25 a násl.

²⁴ Výraz „bratři, kteří žijí spolu“ respektive jeho výklad se stal předmětem dalších diskuzí, kde se setkáváme s různými názory na to, zda se jedná o případ, kdy je patriarcha rodiny (tj. tchán dotyčné ženy) stále naživu a společné soužití tedy vychází z ekonomické závislosti synů nebo, zda je již mrtev. K tomu D. A. Leggett, The Levirate..., str. 42-48.

²⁵ Dt 25,5-10, in: Starý zákon..., str. 285.

²⁶ Srov. již citované ustanovení § 193 chetitských zákonů.

²⁷ Srov. Lv 18,16, in: Starý zákon. Překlad s výkladem 2. Druhá a třetí kniha Mojžíšova. Exodus – Leviticus, Kalich, Praha, 1975, str. 300.

²⁸ Srov. Gn 38, in: Starý zákon. Překlad s výkladem 1. První kniha Mojžíšova. Genesis, Kalich, Praha, 1968, str. 222-227.

neboť je značně prodchnut kanaánskými prvky a tedy i zvyklostmi.²⁹ Ve zkratce lze říci, že Tamar je po smrti manžela Ery je znovu provdána za Erova bratra Onana. Cílem nového manželství je zplození syna, který by byl právně posuzován jako syn Támařina prvního zemřelého muže. Jelikož i toto manželství je bezdětné a záhy ukončeno smrtí Támařina druhého muže, má Tamar nárok na sňatek s nejmladším Erovým bratrem Šelou. Její tchán Juda se ovšem zdráhá k tomuto sňatku svolit – ze strachu, že Šela bude následovat osud svých bratrů – a sňatek odkládá. Tamar posléze prostřednictvím lsti syna počne, a to přímo se svým tchánem Judou. Tento příběh je netypický jednak tím, že hebrejské právo (oproti chetitskému) stanoví povinnost levirátního manželství toliko pro bratry zemřelého nikoli pro otce. Přesto je příběh koncipován tak, že se Tamar „domohla spravedlnosti“. Skutečnost, že prvorozený syn Tamar a Judy je považován za Judova syna a nikoli vnuka, pak ukazuje, že se levirát v tomto případě nerealizoval a Támařin syn nebyl považován za Erova potomka.³⁰

8. VÝZNAM LEVIRÁTU

Oproti ustanovení v chetitských zákonech, které nám explicitně příčinu existence tohoto institutu nesdělují, v pramenech hebrejských se setkáváme s odůvodněním, a to jak v příběhu Judy a Tamar, který poukazuje na „předání zaslíbení Hospodinovo“, tak i v Deuteronomiu, kde je přímo uvedeno „aby jeho jméno nebylo vymazáno z Izraele“.³¹ Hlavní zmíněnou příčinou je tedy zachování rodové linie. Zachování rodu je třeba chápat v kontextu s mesiášským očekáváním, neboť v každém izraelském synu byl spatřován příslib Božího zachránce.³² I z ostatních pasáží Starého zákona je zjevný význam, jaký má pro muže syn a levirát je způsobem jakým je možné právo na syna realizovat i po smrti.³³ Ekonomická stránka se tedy může zdát být nepodstatnou, přesto její význam nelze opomíjet.

Z již uvedeného by mohlo poměrně jednoznačně vyplývat, že Hebrejci levirát převzali a následně jej přizpůsobili potřebám své společnosti. Jeho primární ekonomický význam ustoupil do pozadí a do popředí se dostala snaha o zajištění mužského dědice, a tím zachování rodové linie. Ekonomický důvod levirátu tím však zcela nezaniká. Snaha zachovat majetek v neporušené podobě v rámci rodiny je ostatně typická pro právo v tomto vývojovém stupni. V případě, že se švagr ožení s vdovou po svém bratrovi, stává se

²⁹ Srov. M. Burrows, *Levirate Marriage...*, str. 22.

³⁰ D. A. Leggett, *The Levirate...*, str. 36-37.

³¹ Dt 25,5-10, in: *Starý zákon...* 3, str. 285.

³² *Starý zákon...* 3, str. 285.

³³ M. Burrows, *Levirate marriage...*, str. 31.

jediným dědicem zemřelého³⁴, zatímco v opačném případě by došlo k zákonnému rozdělení dědictví.³⁵ Zároveň, pokud, že se nerealizuje levirátní sňatek opouští bezdětná vdova rodinu bez nároku na dědictví po manželovi³⁶, ale zato se svými finančními prostředky, což mohlo být v určitém případě pro švagra dobrou motivací k uzavření předepsaného sňatku. V opačném případě, kdy neměla vdova vlastní finanční prostředky, mohl být naopak pro ni levirátní sňatek výhodným.³⁷

E. W. Davies dokonce uvádí, že předmětné zachování jména znamenalo výslovně zachování majetku zemřelého³⁸. Opírá se přitom o starozákonní ustanovení o Dědictví Selofchadových dcer. V tomto případě je řešena situace dědictví po muži, který zemřel bez mužského potomka. Jeho dcery se zde dožadují dědictví, a to za účelem zachování otcova jména, neboť v tomto kontextu je jméno muže zachováno v Izraeli pouze v tom případě, když jemu a jeho rodu zůstane v zaslíbené zemi půda v dědičném držení.³⁹

9. KNIHA RÚT

Levirát dále zmiňuje kniha Rút⁴⁰, kde je v části Rút a Noemi s politováním konstatováno, že bezdětná vdova Rút nemůže uzavřít levirátní manželství, neboť její tchyně Noemi je vdovou a všichni její synové zemřeli. Následuje příběh Rút a Boáze, který coby vzdálenější příbuzný ve své podstatě význam levirátu naplní. S ohledem na to, že není švagrem, nejde o levirát jako takový. Boáz není povinen se s Rút oženit, není zavázán povinností zachovat jméno jejího zemřelého muže. Tuto povinnost na sebe přebírá zcela dobrovolně a to tím, že

³⁴ E. W. Davies uvádí, že se muž po sňatku stal toliko správcem jmění pro budoucího syna a teprve v případě, že by se z manželství syn nenarodil, přešel by majetek na něj. E. W. Davies, *Inheritance Rights and the Hebrew Levirate Marriage: Part 2*, in: *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 3, International Organization for the Study of the Old Testament, Brill, Leiden, 1981, str. 258-259.

³⁵ M. Mielziner, *The Jewish Law of Marriage and Divorce in Ancient and Modern Times, and its Relation to the Law of the State*, Fred B. Rothman & Co., Littleton, Colorado, 1987, str. 55.

³⁶ E. W. Davies, *Inheritance Right and Hebrew Levirate Marriage, Part 1*, in: *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 2. International Organization for the Study of the Old Testament, Brill, Leiden, 1981, str. 139.

³⁷ E. W. Davies, *Inheritance Rights ... 1*, str. 143.

³⁸ E. W. Davies, *Inheritance Rights ... 1*, str. 141.

³⁹ Nu 27,1-11, in: *Starý zákon... 3*, str. 145–146.

⁴⁰ B. Hrozný považoval za možné, že původ jména Rút není hebrejský, ale jde o odvozeninu chetitského jména Rutaš. *Starý zákon. Překlad s výkladem 4. Jozue – Soudců – Rút, Kalich*, Praha, 1969, str. 216.

vykoupí pozemky patřící Rút i její tchyni Naomi. Koupí na sebe v tomto příběhu přebírá zároveň závazek zachovat jméno zemřelého a zároveň získává Rút za manželku.⁴¹

10. ODMÍTNUTÍ LEVIRÁTU

Uzavření levirátního sňatku mohlo být tedy dle konkrétní situace pro švagra jak výhodné, tak nevýhodné. V případě, že by sňatek uzavřít nechtěl, umožňoval mu Starý zákon levirát odmítnout: „Avšak jestliže si ten muž nebude chtít vzít svou švagrovou, vystoupí jeho švagrová do brány ke starším a řekne: "Můj švagr se zdráhá zachovat svému bratrovi jméno v Izraeli, není svolný vůči mně užít práva švagrovství." Předvolají ho tedy starší jeho města a promluví s ním. Když bude stát na svém a řekne: "Nechci si ji vzít", přistoupí k němu před staršími jeho švagrová, zuje mu stěvíc, plivne mu do tváře a prohlásí: "To si zaslouží muž, který nechce svému bratru zbudovat dům." I bude mít v Izraeli přezdívku: "Dům vyzutého".“⁴²

Tento obřad se nazýval *chaliza* a jak je z výše uvedeného textu patrné, umožňoval odmítnutí realizace levirátu pouze v případě nesouhlasu muže. Toto odmítnutí ovšem nebylo zcela snadné a navíc bylo pro muže ostudným. Ustanovení předpokládá v první fázi iniciativu ženy, která se obrátí na starší s požadavkem řešení nastalé záležitosti. Cílem ženina jednání ovšem nemusí být snaha o uzavření levirátního sňatku, ale i úsilí celou věc vyřešit, aby mohla uzavřít jiný sňatek či se popřípadě vrátit do otcovského domu. Na základě ženiny iniciativy tedy musí švagr předstoupit před radu starších, která ho zjevně přesvědčuje ke splnění povinnosti vůči bratrovi. V případě, že odmítne, musí postoupit ponižující rituál, kdy mu vdova zuje stěvíc⁴³, plivne do tváře a vyřkne stanovenou formuli. Ze samotného rituálu⁴⁴ jasně vyplývá, že se jednalo o nepříjemnou a dehonestující záležitost. Dle některých výkladů mohlo jít o natolik nepříjemnou záležitost, že dotyčný raději levirátní sňatek uzavřel.⁴⁵

⁴¹ Rt 4,1-22, in: Starý zákon... 4, str. 224-227.

⁴² Dt 25,5-10, in: Starý zákon... 3, str. 285.

⁴³ Dle některých autorů je stěvíc jakýmsi ztělesněním majetku po zemřelém a „zutím“ tedy dochází ke vzdání se tohoto vlastnictví. K tomu a rovněž také podrobněji k významu stěvice v Bibli J. Chinitz, *The Role of the Shoe in the Bible*, in: S. Bacon (ed.), *Jewish Bible Quarterly*, Vol. 35, No 1, Jewish Bible Association, Jerusalem, 2007, str. 41-46.

⁴⁴ Průběh rituálu popisuje například J. H. Greenstone, *Halizah*, in: *Jewish Encyclopedia. The unedited full-text of the 1906 Jewish Encyklopedia*. [cit. 20. 10. 2011]. URL: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7105-halizah>>.

⁴⁵ K tomu srov. M. Friedländer, *The Guide for the Perplexed by Moses Maimonides*. 2. vyd., 1904, in: *Seforim on-line*. [cit. 10. 9. 2011]. URL:

V průběhu doby byl kladen důraz na slavnostní ráz a veřejnost tohoto obřadu. Ten se odehrával v synagoze, v domě rabína či vdovině domě. Byly také stanoveny dny, kdy nesměl být obřad prováděn a byly rovněž specifikovány osoby, které obřad prováděly. V některých případech nesměla být chalica prováděna – např. u hluchých či němých osob.⁴⁶ Důležitou podmínkou je ovšem dodržení lhůty 90 dnů ode dne smrti manžela, neboť po uplynutí této lhůty bylo již možné konstatovat, že vdova není se zesnulým manželem těhotná.

Provedením obřadu chalica došlo k definitivnímu zániku povinnosti levirátního sňatku a povinnost tedy nepřešla ani na další bratry zesnulého.

11. VÝVOJ LEVIRÁTU A STÁT IZRAEL

Zatímco v případě Chetitské říše, která zanikla v roce 1190 př. Kr., nebylo možné pozorovat další vývoj tohoto institutu, v případě hebrejského práva, které dále existovalo a dosud stále kontinuálně existuje jako právo židovské, tomu je jinak. Levirát jako institut vhodný pro život agrární společnosti však v dalším vývoji ztrácel postupně svůj význam, přičemž vyvstala řada dalších aplikačních problémů. Například od definitivního prosazení monogamie⁴⁷ vyvstal problém v případě, kdy by byl bratr zesnulého již ženatý a chalica byla tedy úkonem nezbytným.

Ukázalo se také nemožné vycházet toliko z ustanovení Deuteronomia, neboť neřešilo další možné problémy, které přinášel život. Levirátnímu sňatku mohlo bránit příbuzenství mezi švagrem a vdovou (mohlo jít např. o sestru jeho ženy či dceru). Vyvstávaly i další otázky např. kdo je povinným subjektem levirátu, zda jen jeden bratr či všichni, nebo zda je povinností zavázán i švagr, který se narodil až po smrti svého bratra. Problematika levirátu je podrobně

<http://www.teachittome.com/seforim2/seforim/the_guide_for_the_perplexed.pdf>, kapitola 49.

⁴⁶ J. H. Greenstone, Halizah...

⁴⁷ Pro státní útvary vzniklé v období starověku na Blízkém východě byla polygamie povoleným typem manželství, přesto zpravidla nepřilíš rozšířeným (z důvodů zvýšené ekonomické zátěže). Stejně tak hebrejské právo v biblickém a talmudickém období ji striktně nezakazovalo, přesto byl monogamní svazek preferován. Monogamie byla zavedena do židovské rodiny v průběhu vrcholného středověku. A. Chloros, M. Rheinstein, M. A. Glendon (Eds.), *International Encyclopedia of Comparative Law*, Volume IV., *Persons and Family*, Mohr Siebeck, Tübingen, Martinus Nijhoff Publishers Leiden, Boston, 2007, str. 31. K polygamii dále také M. Mielziner, *The Jewish Law...*, str. 30 a násl.

zpracovaná v rámci talmudického traktátu Jebamot.⁴⁸ Ten zodpovídá na řadu otázek, od základních, zda v daném případě je či není možné aplikovat levirát (např. zákaz z důvodu blízkého pokrevního příbuzenství švagra a vdovy), přes další související otázky (případně těhotenství vdovy), až po specifikaci podmínek obřadu chalica (počet přítomných a jejich specifikace, dobu, kdy je možné obřad provést, upřesnění užití obuvi apod.).⁴⁹

Jak je patrné z Talmudu i Rabínských zákonů, názory na to, zda preferovat levirát či chalicu se různily. Lze však obecně pozorovat snižování četnosti levirátních sňatků a větší rozšíření chalicy, jejíž dehonestující charakter byl postupně výrazně oslaben.

Problematika levirátu a chalicy se stala posléze předmětem řady diskusí. Výsledkem konference amerických rabínů konané v roce 1869 ve Filadelfii bylo jednomyslné schválení usnesení, kterým označil levirátní manželství i chalicu za pravidlo, které pozbylo významu, důležitosti a i závaznosti. Stejně tak uznala tento institut zastaralým Židovská synoda v Augsburgu v roce 1871.⁵⁰

Stalo se dokonce zvykem řešit problém případné budoucí levirátní povinnosti, a to dokumentem nazvaným Shetar Chalizta, který na svatbě podepsali všichni bratři ženicha. Tímto dokumentem vyjádřili závazek v případě nastalých okolností vykonat obřad chalica. V případě, že by některý z bratrů byl v důsledku věku nezpůsobilý k podpisu dokumentu, zavázal se jeho otec k výplatě určité sumy peněz nevěstě v případě, že by situace nastala a syn odmítl obřad chalica podstoupit.⁵¹

Otázka levirátu a chalicy či spíše otázka jeho zachování či odstranění byla znovu otevřena po vzniku státu Izrael, neboť povinnost žen uzavřít sňatek se švagrem proti své vůli ostře kontrastovala s principy rodinného práva moderního státu. Pro stát Izrael je typický úzký vztah práva⁵² a židovského náboženství, a to i přes skutečnost, že judaismus není náboženstvím státním, ale je pouze jedním ze států uznávaných. Vliv náboženství na právo je patrný zejména v oblasti rodinného práva, neboť zákonem o sňatku a rozvodu

⁴⁸ I. W. Slotki, Yebamoth. Translated into English with Notes, Glossary and Indices, in: I. Eppstein (Ed.), *Soncino Babylonian Talmud*. [cit. 25. 9. 2011]. URL: <<http://halakhah.com>>.

⁴⁹ I. W. Slotki, Yebamoth....

⁵⁰ M. Mielziner, *The Jewish Law...*, str. 58.

⁵¹ J. H. Greenstone, Halizah....

⁵² K pramenům hebrejského, respektive židovského práva viz nejnověji T. Pezl, *Prameny židovského civilního práva*, in: V. Knoll - P. Beránek (eds.), *Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí*. *Acta historico-iuridica Pilsnensia* 2011, Plzeň: Aleš Čeněk, v tisku.

(Rabbinical Courts Jurisdiction Law) z roku 1953 byly veškeré sňatky a rozvody Židů, kteří jsou izraelskými občany, podřízeny výlučné pravomoci ortodoxních rabínských soudů.⁵³

Názory se levirát se ovšem různily, zatímco Aškenázové⁵⁴ byli nakloněni k ohleduplnému přístupu k ženám, orientální tradice byla zaměřena opačně, Sefardové či spíše jejich přístup pak byl někde mezi těmito názory.⁵⁵ Například nezavrhovali jednoznačně chalicu a souhlasili s jejím využitím třeba pro situace, kdy byl švagr již ženatý.⁵⁶ Znovuprovdání ženy bez vyřešení otázky levirátu může na jedné straně vyvolat pochybnosti o platnosti druhého manželství, přičemž se však přesto rabínské soudy stavějí váhavě k rezolutnímu prohlášení dalšího manželství za neplatné, na druhé straně pak může mít dopad v oblasti práva dědického. Jak bylo již uvedeno, dávají orientální židé přednost levirátu před chalicom, proto se vdově doporučuje uhájit si svou svobodu (či právo na jiného manžela) postoupení až poloviny dědického podílu po zemřelém manželovi.⁵⁷ Z tohoto jasně vyplývá, že hlavním motivací švagra pro aplikaci levirátu je pravděpodobně spíše finanční prospěch než snaha o zachování rodové linie.

Jak již bylo výše zmíněno, evropští Židé a jejich potomci důsledně levirát odmítají a prosazují uvolnění vdovy prostřednictvím obřadu chalica, který je nezbytný pro možnost uzavření dalšího sňatku bezdětné vdovy. O rozšíření práv žen, respektive o zamezení direktivní povinnosti uzavřít sňatek se švagrem proti jejich vůli usiloval i první Vrchní aškenázský rabín státu Izrael Jicchak Halevi

⁵³ V těchto případech tedy není možné uzavřít civilní sňatek. Jedinou možností je uzavřít civilní sňatek v zahraničí, který je pak následně v Izraeli uznán. M. Čejka, Náboženství a konfliktní linie v Izraeli a jejich vliv na izraelský stranicko-politický systém, disertační práce, Masarykova Univerzita, Fakulta sociálních studií, obhájena 2006, [cit. 21. 11. 2011]. URL: <http://is.muni.cz/th/15933/fss_d/>, str. 92-93. Viz také P. Damohorská, Vývoj..., s. 387.

⁵⁴ Aškenázští židé jsou původem převážně z evropských zemí a jižní Ameriky, Sefardští pak z mediteránních oblastí a Blízkého východu, tj. hlavně ze Španělska, jižní Evropy, severní Afriky, také z Etiopie, Sýrie, Libanonu, Iráku, Íránu, Indie či bývalých sovětských středoaasijských republik. M. Čejka, Náboženství..., str. 27.

⁵⁵ E. Westreich, Levirate Marriage in the State of Israel, Tel Aviv University Law Faculty Papers, No. 68, Tel Aviv University Law School, Tel Aviv, 2008, str. 428-429.

⁵⁶ E. Westreich, Levirate Marriage ..., str. 456.

⁵⁷ A. Chloros, M. Rheinstein, M. A. Glendon (Eds.), International Encyclopedia..., str. 47.

Herzog⁵⁸, který se v této oblasti angažoval již před vznikem Izraele coby vrchní aškenázský rabín Palestiny.

Stejný postoj, tedy upřednostnění chality před levirátem zaujal v roce 1950 i Vrchní rabinát⁵⁹ v podobě tak zvaného Jeruzalémského zákazu (Jerusalem Ban).⁶⁰ Nařízení vrchních rabinů řešilo důležité otázky rodinného práva včetně zákazu bigamie pro příslušníky všech etnických skupin v Izraeli. Zároveň byla zakotvena přednost chality před levirátem s tím, že levirát má být povolen jen ve výjimečných případech a pouze se souhlasem obou Vrchních rabinů.⁶¹ Nařízení neobsahovalo žádnou sankci ani způsob donucení muže k provedení chality. Měla však zásadní dopad pro posuzování ženy, která by odmítla levirát. Na tu se v tomto případě nevztahovaly sankce pro odporující ženy (zejména postih v oblasti finanční).⁶² Dalším výrazným pokrokem byla povinnost švagra poskytovat výživné vdově, po dobu než poskytl souhlas s provedením chality. Je třeba vyzdvihnout, že působení rabína Herzoga spadalo do období, kdy byla aškenázská komunita početnější, což usnadňovalo prosazení jeho myšlenek. K celé věci přispěl i sefardský přístup, který jak již bylo uvedeno, nestál v přímé opozici k aškenázskému.

Posléze však došlo k znovuotevření této problematiky. Prosazování opačného postoje, tedy levirátu, je spojeno i se jménem rabína Ovadia Yossefa, který vystoupil proti Jeruzalémskému zákazu a vyvracel základní argumenty s tím, že zákaz levirátu nelze odůvodnit ani „nesprávnými důvody“ pro uzavírání levirátního sňatku, ani požadavkem společného přístupu pro všechny etnické skupiny z důvodu jednoty.⁶³ Jeho pozice byla posílena po jeho jmenování vrchním sefardským rabínem v roce 1973.⁶⁴ Rabín Yossef přistupoval k Jeruzalémskému zákazu jako k neplatnému ustanovení, neboť dle něj jeho tvůrci překročili svou pravomoc.⁶⁵ Další sefardský vrchní

⁵⁸ K němu blíže D. Mayer, Rabín dr. Jicchak Halevii Herzog – muž, v němž se snoubily víra s vědou, in: Maskil, ročník 8, Bejt Simcha, Praha, 2009, str. 2.

⁵⁹ V čele Vrchního rabinátu stojí dva vrchní rabíni (sefardský a aškenázský). Jde o nejvyšší instituci v záležitostech Halachy, tedy celkového souhrnu židovského náboženského práva.

⁶⁰ A. Chloros, M. Rheinstein, M. A. Glendon (Eds.), International Encyclopedia..., str. 47.

⁶¹ E. Westreich, Levirate Marriage..., str. 443-444.

⁶² E. Westreich, Levirate Marriage..., str. 446.

⁶³ E. Westreich, Levirate Marriage..., str. 475.

⁶⁴ Zastával rovněž funkci předsedy rabínského odvolacího soudu.

⁶⁵ E. Westreich, Levirate Marriage..., str. 485.

rabín Slomo Mashash zpochybnil Jeruzalémský zákaz s tím, že žádný orgán nemůže přijmout rozhodnutí, kterým by zakázal ustanovení z Tóry. Přesto tento zákaz jako takový zcela neodmítal, neboť souhlasil s možností odmítnutí levirátu pro překážky manželství, věku či nemoci.⁶⁶

12. ZÁVĚR

Problematika levirátu a chality je tedy i v moderní době stále živým problémem. V současné době není levirát ani nijak zásadně rozšířen, nicméně ani zcela odstraněn (například u izraelských beduíňů je nadále aplikován, a to bez ohledu na sociální postavení dotyčných).

Závěrem lze tedy říci, že ani nejstarší právní dějiny nejsou zcela odtržené od současnosti a že i téměř zapomenutý stovky let starý institut může být součástí platného právního řádu. Zároveň je patrné, že nelze podceňovat ani starobylou civilizaci, jež se na mapě světových dějin zdála být jen malým a nepřilíš důležitým útvarem.

Literature:

- Burrows, M.: Levirate Marriage in Israel, in: *Journal of Biblical Literature*, Vol. 59, No. 1, Georgia: Society of Biblical Literature, 1940, str. 23-33
- Bryce, T.: *Life and Society in the Hittite World*, Oxford: Oxford University Press, 2002, 312 str., ISBN 0-19-924170-8
- Čejka, M.: *Náboženství a konfliktní linie v Izraeli a jejich vliv na izraelský stranicko-politický systém*, disertační práce, Masarykova Univerzita, Fakulta sociálních studií, obhájena 2006, [cit. 21. 11. 2011]. URL: <http://is.muni.cz/th/15933/fss_d/>, 211 str.
- Damohorská, P.: *Vývoj manželského a rodinného práva v Judaismu*, in: *Právněhistorické studie*, roč. 40, Praha: Karolinum, 2009, str. 379-391, ISBN 978-80-246-1522-6
- Davies, E. W.: *Inheritance Right and Hebrew Levirate Marriage, Part 1*, in: *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 2, Leiden: International Organization for the Study of the Old Testament, Brill, 1981, str. 138-144
- Davies, E. W.: *Inheritance Rights and the Hebrew Levirate Marriage: Part 2*, in: *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 3, Leiden: International Organization for the Study of the Old Testament, Brill, 1981, str. 257-268
- Friedländer, M.: *The Guide for the Perplexed by Moses Maimonides*. 2. vyd., 1904, in: *Seforim on-line*. [cit. 10. 9. 2011]. URL: <http://www.teachittome.com/seforim2/seforim/the_guide_for_the_perplexed.pdf>

⁶⁶ E. Westreich, *Levirate Marriage...*, str. 500.

- Götze, A.: The Hittite Laws, in: Pritchard, J. B.: Ancient Near Eastern Texts, Princeton: Princeton University Press, 1950, str. 188-197
- Greenstone, J. H.: Halizah, in: Jewish Encyclopedia. The unedited full-text of the 1906 Jewish Encyklopedia. [cit. 20. 10. 2011]. URL: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7105-halizah>>
- Gurney, O. R.: The Hittites, London: The Penguin Books, 1990, 203 str., ISBN 0-14-012601-51
- Hrozný, B.: Code Hittite, Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1922, 156 str.
- Chinitz, J.: The Role of the Shoe in the Bible, in: Bacon, S. (ed.), Jewish Bible Quarterly, Vol. 35, No 1, Jerusalem: Jewish Bible Association, 2007, str. 41-46
- Chloros, A., Rheinstein, M., Glendon, M. A., (eds.), International Encyclopedia of Comparative Law, Volume IV., Persons and Family, Tübingen: Mohr Siebeck - Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, 1324 str., ISBN 9789004164833
- Kolektiv: Starý zákon. Překlad s výkladem 1. První kniha Mojžíšova. Genesis, Praha: Kalich, 1968, 285 str.
- Kolektiv: Starý zákon. Překlad s výkladem 2. Druhá a třetí kniha Mojžíšova. Exodus – Leviticus, Praha: Kalich, 1975, 348 str.
- Kolektiv: Starý zákon. Překlad s výkladem 3. Čtvrtá a Pátá kniha Mojžíšova. Numeri – Deuteronomium, Praha: Kalich, 1974, 339 str.
- Kolektiv: Starý zákon. Překlad s výkladem 4. Jozue – Soudců – Rút, Praha: Kalich, 1969, 229 str.
- Lalouetová, C.: Ramessova říše, Vláda jedné dynastie, [Praha]: Levné knihy a.s., 2009, 383 str., ISBN 978-80-7309-673-1
- Leggett, D. A.: The Levirate and Goel Institutions in the Old Testament, With Special Attention to the Book of Ruth, Cherry Hill (New Jersey), Mack Publishing Company, 1974, 351 str.
- Lyschan, F. von: Jews and Hittites, in: Science, Vol. 23, No. 571, Washington: American Association for the Advancement of Science, 1894, str. 21
- Mayer, D.: Rabín dr. Jicchak Halevii Herzog – muž, v němž se snoubily víra s vědou, in: Maskil, roč. 8, Praha: Bejt Simcha, 2009, str. 2
- Mielziner, M.: The Jewish Law of Marriage and Divorce in Ancient and Modern Times, and its Relation to the Law of the State, Littleton (Colorado): Fred B. Rothman & Co., 1987, 149 str., ISBN 0-8377-2432-5
- Neufeld, E.: The Hittite Laws, London: Luzac & Co. Ltd, 1951, 209 str.
- Pezl, T.: Prameny židovského civilního práva, in: Knoll, V., Beránek, P. (eds.): Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí. Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011, Plzeň: Aleš Čeněk, v tisku

- Singer, I.: Mythological Aspect in the Hittite Colonization of Anatolia, *Electronic Antiquity*, Virginia Polytechnic Institute and State University, in: Virginia Tech, Digital Library and Archives, [cit. 5. 10. 2011]. URL: <<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/EIAnt/V11N1/pdf/singer.pdf>>
- Slotki, I. W.: Yebamoth. Translated into English with Notes, Glossary and Indices, in: Eppstein, I. (ed.): *Soncino Babylonian Talmud*. [cit. 25. 9. 2011]. URL: <<http://halakhah.com>>
- Verner, M., Bareš, L., Vachala, B.: *Encyklopedie starověkého Egypta*, Praha: Libri, 2007, 527 str., ISBN 978-80-7277-306-0
- Westreich, E.: *Levirate Marriage in the State of Israel*, Tel Aviv University Law Faculty Papers, No. 68, Tel Aviv: Tel Aviv University Law School, 2008, str. 427-500

Contact – email

uhlirovam@centrum.cz